

Χώρες της Θεωρίας: Ιστορία και γεωγραφία των κριτικών αφηγημάτων

Επιμέλεια: Απόστολος Λαμπρόπουλος/Αντώνης Μπαλασόπουλος, Μεταίχιμο, Αθήνα 2010, 583 σελ.

Ο σλλογικός τόμος που επιμελήθηκαν ο Απόστολος Λαμπρόπουλος και ο Αντώνης Μπαλασόπουλος διαλαμβάνει με απαιτητική οξύδερκεια και υποδειγματική ευαισθησία όψεις (θεωρίες) του θεωρείν, όπως αυτό «λαμβάνει χώρα» πέραν των κανονιστικών προϋποτιθέμενων τόσο της «θεωρίας» όσο και της «χώρας»: με άλλα λόγια, όπως αυτό λαμβάνει χώρα, δηλαδή συμβαίνει, χωρίς να λαμβάνει χώρα, δηλαδή χωρίς να πραγματοποιείται οριστικά και χωρίς να επιβάλλεται κυριαρχικά. Η Θεωρία εδώ δεν λαμβάνει καμιά χώρα, δεν *κατέχει* (αλήθειες ή εδάφη), σε πείσμα της καταστατικής σύνηξης της επιστημικής αυθεντίας με την αποικιοκρατική κυριαρχία στο πλαίσιο της δυτικής μεταφυσικής. Δεν επιζητεί να κατακτήσει ούτε να κατακτηθεί, αλλά επιζητεί χάρη στις απορίες, τις ενδεχομενικότητες και τις ετερολογίες της φιλοξενίας. Αντιστοίχως, η Χώρα στο εγχείρημα αυτό αποδεσμεύεται –στο μέτρο του δυνατού– από τις πατρικές και τις μητρικές της καταβο-

λές. Λογαριάζεται με την πατρική κυριότητα και εδαφική δικαιοδοσία που ανάγει το γυναικείο σε (μητρικό) υποδοχέα της έλλογης πληρότητας, αλλά και με την έννοια της μητρικής ποιητικής που προηγείται οντολογικά του νοήματος δίνοντάς του χώρο (αλλά και δίνοντάς του τόπο). Έτσι, μολονότι δεν θεματοποιείται ρητά στα κείμενα του βιβλίου η συγκεκριμένη χειρονομία, θα λέγαμε ότι στο άγραφο υποσυνείδητο του τόμου αποσταθεροποιείται, εμμέσως και ασαφώς, το ηγεμονικό φαντασιακό της ετεροκανονιστικής έμφυλης/σεξουαλικής διαφοράς.

Ο στοχασμός γύρω από τη μετα/θεωρία, μια από τις καίριες συνεισφορές του τόμου, γίνεται αφορμή αποδομητικής απαγκίστρωσης του ερωτήματος του «μετά» από την αποκαλυπτική ρητορική, την ηρωική χρονικότητα, τη ρομαντική επίκληση των ερειπίων και της κληρονομιάς, τις συντηρητικές εξαγγελίες της δήθεν απελευθέρωσης από τα δεσμά της θεωρίας. Είναι στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας που επιχειρείται η συ-

νύφανση «θεωρίας» και «χώρας», μέσω της έκθεσης της πρακτικής του *θεωρείν* στα όρια της πρακτικής του *χωρείν*, και αντιστρόφως.

Το πρώτο μέρος του τόμου («Αναγνώσεις και θεωρήσεις του λογοτεχνικού») επικεντρώνεται στη σχέση λογοτεχνίας και θεωρίας: σχέση αμοιβαίας αφόρμησης, στόχευσης και τροπής. Σ' ένα αυτοβιογραφικό και ταυτόχρονα θεωρητικό κείμενο-επισκόπηση του θεωρητικού λόγου από τη δεκαετία του 1970 και μετά η Κάριν Μπόκλουντ-Λαγούπουλου δοκιμάζει τα όρια των θεωρητικών προσεγγίσεων της λογοτεχνίας και προτείνει για τη μελέτη της λογοτεχνίας ένα είδος φιλολογικής εθνομεθοδολογίας, στο πλαίσιο της οποίας η ερμηνεία είναι μερική, σχετική, διαλογική και ιστορικά (δια)κείμενη στον «άλλον». Η συνάντηση της Συγκριτικής Γραμματολογίας με τη Θεωρία της Λογοτεχνίας απασχολεί τη Λητώ Ιωακειμίδου, η οποία θέτει το ζήτημα της μετάφρασης μεταξύ και διαμέσου εθνικών λογοτεχνικών σχολιάζοντας το κείμενο του Bergman *Η δοκιμασία του ξένου*, και ειδικότερα την ιδέα ότι η επίσκεψη στον πολιτισμικό κόσμο και στη λογοτεχνία του ξένου / γείτονα λειτουργεί ως καθρέφτης που εμπλουτίζει το εθνικό εγώ. Ο Μίλτος Πεγλιβάνος ιχνηλατεί ιστορικά και γεωγραφικά την πορεία της αισθητικής της λογοτεχνικής πρόσληψης –τόσο ως προς τις φιλολογικές καταβολές όσο και ως προς τις διεπιστημονικές διευρύνσεις της– ως «εργασίας πάνω στη διαφορά», δηλαδή ως μελήματος που υπερβαίνει και εκτρέπει τη θετικιστική

ιστοριοδιφία και διανοίγεται στο ιστορικό συμβάν της ανάγνωσης. Η Σοφία Ιακωβίδου, τέλος, καταπιάνεται με τη θεωρία της πρόσληψης υπό το φως της κοινωνιολογικής θεωρίας των πεδίων, και ειδικότερα της θέσης ότι το λογοτεχνικό πεδίο συνυφαίνεται με το πολιτικό πεδίο, και επομένως με τη δυναμική συγκρότηση των έξεων και ενσώματων προδιαθέσεων των εμπλεκόμενων δρώντων υποκειμένων· η διάδραση μεταξύ κειμένου και κοινωνικού συμβάντος καθίσταται κρίσιμη στο πλαίσιο μιας κοινωνιοποιητικής της πρόσληψης, η οποία προσκαλεί και υποδέχεται την πληθυτική ανάγνωση.

Η δεύτερη ενότητα («Μετατοπίσεις, μεταναστεύσεις και θεωρία») θέτει κατηγορηματικά τη σχέση της θεωρίας με την κίνηση και τη μετατόπιση – τόσο ως μετακίνηση και κινητικότητα της θεωρίας όσο και ως θεωρία της μετακίνησης και της κινητικότητας. Έτσι, το δοκίμιο της Ιωάννας Λαλιώτου φέρνει στο προσκήνιο τι συμβαίνει όταν η μελέτη των εθνικών ιστορικών αφηγημάτων έρχεται αντιμέτωπη με την ετερογένεια του χώρου, της μνήμης και της πολιτισμικής εμπειρίας: οι σύγχρονες επιτελέσεις της κινητικότητας –στις ποικίλες επικοινωνιακές / μιντιακές / αναπαραστασιακές εκφορές τους και στις πολλαπλές συνάψεις τους με την πολιτική της υποκειμενικότητας– μετατοπίζουν απρόβλεπτα τα όρια και τις βεβαιότητες του εθνικού φαντασιακού. Εξετάζοντας πώς η ιστορική εμπειρία της αποξένωσης και της εξορίας σφράγισε την πορεία της κριτικής θεωρίας –αφενός τον αρνητικό ου-

τοπισμό της διαλεκτικής κριτικής που διατύπωσαν οι Αντόρνο και Χόρκχαϊμερ και αφετέρου τον αισιόδοξο μεταρρυθμισμό που διέπει τη νέα επικοινωνιακή κριτική θεωρία του Χάμπερμας—ο Κωνσταντίνος Καβουλάκος καταθέτει ένα σχόλιο για τους ιστορικοκοινωνικούς και γεωγραφικούς τόπους (και ουτότοπους) του θεωρητικού λόγου. Στις διαπολιτισμικές ή διατοπικές διαδρομές, υποδοχές, επισκέψεις και αποξενώσεις των πολιτισμικών σπουδών στρέφει την προσοχή μας ο Γρηγόρης Πασχαλίδης, ο οποίος, εμπνεόμενος και από το δοκίμιο του Έντουαρντ Σαΐντ «Τα ταξίδια της θεωρίας» (1982), διερευνά τα διλήμματα που απορρέουν από την εμπλοκή με την ετερότητα και ανανεώνει την καταστατική θεμελίωση των πολιτισμικών σπουδών «ως μιας πάντα εντοπισμένης αλλά και διατοπικής θεωρητικής πρακτικής».

Το τρίτο μέρος («Πόλις – ιστορία – θεωρία: Συντελεσμένοι μέλλοντες») στρέφεται στις εκδραματίσεις του τρέπιν – τόσο ως ποιητικής τροπικότητας όσο και ως (επιστημολογικής) στροφής προς την ιστοριογραφία και την πολιτική, αλλά και εντός αυτών. Η Μίνα Καραβαντά δείχνει πώς η ποιητική μετάπλαση της εμπειρίας της μετακίνησης και της ξενικότητας θέτει το γνωσιοθεωρητικό και ηθικοπολιτικό ερώτημα της δικαιοσύνης πέρα από την «οντολογία» της ταυτότητας, της χώρας, της πατρίδας, του παγκόσμιου και του εντόπιου. Η μεταπολιτική στροφή απασχολεί τον Αλέξανδρο Κιουπκιολή, ο οποίος διαβάζει τις διαδηλώσεις για τις πυρκα-

γιές στην Αθήνα μέσα από το πρίσμα της οντολογίας του πλήθους κατά Χαρντ και Νέγκρι, επισημαίνοντας πώς μια τέτοια (αφελώς ουτοπική) προσέγγιση καταστέλλει την αναστοχαστική ενδεχομενικότητα της πολιτικής «ως αβέβαιης και δημιουργικής πράξης». Αναλογιζόμενη την επίδραση που είχε το έργο του Hayden White για την ποιητική της ιστορίας στη σύγχρονη ιστοριογραφία, η Έφη Γαζή διερευνά την προβληματική της αφηγηματικότητας και κειμενικότητας του ιστορικού υλικού· η διένεξη μεταξύ White και Ginzburg ως προς τα όρια της αφηγηματικότητας στην ιστοριογραφία του Ολοκαυτώματος γίνεται ένα προνομιακό πεδίο αναστοχασμού σχετικά με τις δυνατότητες της στροφής προς την κειμενικότητα, αλλά και τις επιστημολογικές ανησυχίες που αυτή προκάλεσε. Ο Γιάννης Παπαθεοδώρου εξετάζει τη συζήτηση γύρω από τη «ρητορική στροφή» της νεότερης ιστοριογραφίας, από τη σκοπιά της θεωρίας της λογοτεχνίας, και με ιδιαίτερη έμφαση στις συγκεκριμένες συνεισφορές του Μισέλ Φουκώ και του Πωλ Ρικιέρ ως προς τη σχέση της αφηγηματικότητας με την ιστορία· αυτό που διακυβεύεται στην ιστορική ποιητική είναι η υπερκέραση του δυϊσμού μεταξύ ιδεαλιστικής υποστασιοποίησης της γλώσσας και θετικιστικής αξίωσης για μια διαφανή και αντικειμενική ιστορικότητα.

Στην τέταρτη ενότητα («Πληθυντικές παραδόσεις, επίμοχθες πρακτικές, θεωρητικοί μετασχηματισμοί»), ο εκ-τοπισμένος χαρακτήρας του κριτικού λόγου επανέρχεται μέσα από το πρίσμα των

πολλαπλών και πολυεστιακών πρακτικών (γεωγραφίας, μετάφρασης, παιδαγωγικής, κ.λπ.) που κλονίζουν κάθε είδους μονολογισμό. Επισκοπώντας διεξοδικά τα επιστημολογικά παραδείγματα που σφράγισαν τη γενεαλογία και την πολιτική οικονομία των χωρικών μελετών, ο Αλέξανδρος Φ. Λαγόπουλος εστιάζει στους τρόπους (ή τις θεωρητικές τροπικότητες) μέσω των οποίων η σημειωτική του χώρου διανοίγεται προς τη λογοτεχνική ανάλυση, σε μια κίνηση που συναντιέται με το άνοιγμα της λογοτεχνικής ανάλυσης προς το χώρο. Ο Στέφανος Στεφανίδης επικεντρώνεται στη θεωρία της μετάφρασης από τη σκοπιά της πολιτισμικής παράδοσης, προτείνοντας μια ερμηνευτική επεξεργασία της μετάφρασης όχι μόνο ως πράξης αστοχίας, απιστίας και προδοσίας (κατά το γνωστό *traduttore traditore*), αλλά και ως δημιουργικής πολιτισμικής αναπλαισίωσης της παράδοσης και του πρωτοτύπου («δημιουργική προδοσία του πρωτοτύπου, εξίσου δημιουργική ιδιοποίηση από την ανάδοχη γλώσσα», γράφει ο Ρικέρ): με άλλα λόγια, μια αστάθμητη και αμφίδρομη διαδικασία ενσωμάτωσης της «ξένης γλώσσας» στην πολιτισμική οικειότητα του παρόντος, η οποία εκ-τοπίζει (ή παραφράζει) τη μονοπολιτισμική θεμελίωση του εθνικού φαντασιακού. Εκκινώντας από τη συνθήκη της εύθραυστης και ισχνής σχέσης της παιδαγωγικής με τη θεωρία, η Ελένη Χοντολίδου ανιχνεύει την επιστημολογική μετάβαση από τον ενικό της αυτοτελούς και περιχαρακωμένης παιδαγωγικής στον δυναμικό και ζωογόνο πλη-

θυντικό της διακλαδικής της ώσμωσης με άλλα γνωστικά πεδία.

Το πέμπτο και τελευταίο μέρος («Μετά/θεωρία») προβληματοποιεί το λόγο του θριαμβικού αποκαλυπτισμού που αναπτύσσεται γύρω από τις διακηρύξεις περί «τέλους της θεωρίας». Οι συγγραφείς ανασκευάζουν αυτή την τετριμμένη φιλολογία αντιπαραθέτοντας προκλητικά το ερώτημα «τι έρχεται μετά τη θεωρία», το οποίο αξιοποιούν ως πεδίο αποδόμησης της προβληματικής του τέλους, ιδίως της έμμονης ρητορικής επανάληψης του τέλους. Στο κείμενο της Μαρίας Μαργαρώνη για την κρίση της θεωρίας στην εποχή της μαρτυρίας, η αποτροπή καταλαμβάνει (αν καταλαμβάνει κάτι) το χώρο της απορίας ανάμεσα στο *αποτρόπαιο* –το τραυματικό Πραγματικό– και στην *αποστροφή* –την έκκληση ή πρόσκληση για (αντ)απόκριση ενόψει του αποτρόπαιου γεγονότος, αλλά και την αποστροφή (ή μη αποστροφή) του βλέμματος ενόψει (της αποτρεπτικότητας) του συμβάντος. Στο «σώμα» της μαρτυρίας, ως είδους που συμπυκνώνει την ένταση ανάμεσα στην ιστορία και τη λογοτεχνία, λαμβάνει χώρα η απορία ανάμεσα στο γεγονός και την αναπαράστασή του. Έτσι, το «μετά τη θεωρία» επαναπροσδιορίζεται ως επιβίωση (με την έννοια της αργοπορημένης χρονικότητας που ορίζει τη μαρτυρία) και ως αποτρεπτικότητα (πέραν του αποκαλυπτισμού). Στην ίδια ενότητα ο Αντώνης Μπαλασόπουλος επεξεργάζεται την απορητική σχέση ανάμεσα στις δύο εκδοχές της ετυμολογίας της «χώρας» –αφενός κενότητα και υποδοχή που «κάνει τόπο»

στον άλλον και αφετέρου η (πατριική, κτητική, εθνική) κυριότητα επί του χώρου που εκτοπίζει τον άλλον— εστιάζοντας στη διάκριση του Ζακ Ντεριντά μεταξύ απροϊπόθετου (δικαιοσύνης χωρίς ισχύ) και κυριαρχίας, και υποστηρίζοντας ότι στην αναμέτρηση με το πρόβλημα της κυριαρχίας έγκειται «η χώρα της θεωρίας που έρχεται». Ο Απόστολος Λαμπρόπουλος επεξεργάζεται το πέρασμα από την πλατωνική στην ντεριντιανή χώρα και δοκιμάζει και εκθέτει τα όρια της χώρας ως σχήματος κατανόησης του φαινομένου της θεωρίας. Η αναστοχαστικότητα, η διακλαδικότητα, η πολιτικότητα, η διαρκής «μεταθεωρητική» επανίδρυση και αναπλασίωση επιτρέπουν στη θεωρία να ιδωθεί ως (φιλόξενη) χώρα, «ως ανοιχτή δηλαδή και ανανεώσιμη δραστηριότητα». Η θεωρία-χώρα αντιστέκεται στην οριστικοποίηση, στην καθηλωτική ιστοριογράφηση, στην απόδοση πατρογονικών καταβολών, στις ληξιαρχικές ταυτοποιήσεις, στην κληροδοσία και την κληρονομιά, στο εξομάλυντικό πένθος, στη νεκρολογία, τέλος, που επιχειρεί ο όποιος αντιθεωρητικός λόγος. Η θεωρία-χώρα διαρκώς «θέλει να πει», «πάει να πει», στην κόψη ή στα διάκενα της δυνατότητας/δυννητικότητας και όχι στην προβλέψιμη επικράτεια του αρθρωμένου λόγου ή του λόγου υπό αναστολή.

Γι' αυτή τη θεωρία-χώρα «θέλει να πει» το βιβλίο αυτό: για μια θεωρία-χώρα χωρίς έδρα, χωρίς κύριο όνομα, χωρίς κυριότητα και καταγωγικότητα (πατρότητα ή μητρότητα), χωρίς τον φετιχιστικό ναρκισσισμό τόσο της πατρίδας

όσο και της εξορίας. Το βιβλίο αυτό αποτελεί ένα *tour de force* για πολλούς λόγους, αλλά και «δικαιωματικά», επειδή καταγίνεται κατά προτεραιότητα με την προβληματική της τροπής—ως στροφής, μετατόπισης, εκτόπισης, μετατροπής, ανατροπής, μα πάνω απ' όλα, αποτροπής— που αναδύεται εδώ ως γνώρισμα του θεωρητικού στοχασμού. Έτσι, εκδραματίζοντας αυτές τις κατάφορες συνδηλώσεις της απο/τροπής, όπως εύστοχα αναπτύσσονται από τη Μαρία Μαργαρώνη, τα κείμενα που συναπαρτίζουν τον τόμο τοποθετούν (αν και το συγκεκριμένο ρήμα αποτελεί εδώ προκλητική κατάχρηση) τη σύγχρονη κριτική σκέψη εμφατικά πέραν της αποκαλυπτικής θέ(α)σης και της προφανούς (παρ)ουσίας: πέραν δηλαδή της προνομιακής παν-οπτικής γωνίας—τοπικότητας, εντοπιότητας— του αυτουργού και αυτόπτη υποκειμένου και της κατοπτρικής-θεωρησιακής [reflective] του υπόστασης, με τη διττή έννοια του *reflection*— τόσο ως αντικατοπτρισμού της πραγματικότητας όσο και ως ελεύθερου, υπερβατολογικού, ανιστορικού, ορασιοκεντρικού και ενορατικού, μεταφυσικού στοχασμού.

Το βιβλίο *Χώρες της Θεωρίας* αποτελεί μια συναρπαστική τροπή στην ελληνική βιβλιογραφία, που έχει κάτι από το ρίγος της αβεβαιότητας ανάμεσα στο ξεριζώμα και το ξανασιμύξιμο, καθώς μας προσκαλεί (για να θυμηθούμε την επίκληση της φράσης του Μονταίνιου από τη Nicole Lapiette) να «σκεφθούμε αλλού».

Αθηνά Αθανασίου